

Мырзагелдиева Меруерт Бахытжанқызы

E-mail: mmyrzageldieva@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Тарих факультетінің 4 курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – т.ғ.к., доцент Кушенова Ғ. И.

Ұлы Отан соғысының қиын жылдарында баспалар мен баспаханалардың өте шектеулі, аз материалдық-техникалық ресурстары, қағаздың, полиграфиялық материалдар мен техникалық құралдардың үлкен тапшылығы кезінде, майдан мен тылға қажетті әдебиеттерді басып шығару тоқтатылған жоқ. Басты орынды, әрине, әскери-патриоттық қорғаныс тақырыбына кітаптар, брошюралар, парақшалар алды. Басқа баспа өнімдері, тіпті мектеп оқулықтары аз және аз болды.

Осы кезеңде бүкіл Кеңес баспасы мен кітап басылымдарының басты мақсаты біздің халқымыздың жауға қарсы жеңісін ұйымдастыру болды. Соғыс жағдайына байланысты Кеңес Одағының полиграфиялық саласы қатты зардап шекті, бұл кітап шығару ісі ауқымының азаюына әкеп соқты. 1940 ж. салыстырғанда 1943 ж. шығарылған кітаптардың жалпы таралымы 2 еседен астам қысқарды. Қазақстанда, Орта Азия Республикаларында және КСРО-ның басқа да шығыс аудандарында баспа өнеркәсібі Украинамен, Белоруссиямен, Молдавиямен және Ресейдің еуропалық бөлігімен салыстырғанда едәуір аз зардап шеккен. Бірақ баспалардың құрылысы мен жабдықтарымен жабдықтау тіпті әскери әрекеттер, бомбалау және Артиллериялық оқ атулар жүргізілмеген аудандарда да тоқтатылды. Полиграфиялық мекемелердің көптеген қызметкерлері майданға аттанды. Осы сала бойынша кадрлар даярлау үшін ешқандай мүмкіндік болмады. Түптеуге қажетті Қағаз, картон, материалдар қоры таусылды.

Соғыс қарсаңында Қазақстанда төрт баспа жұмыс істеді: қазақстандық партия баспасы, қазақ баспасы, көркем әдебиет баспасы, комсомол жастары баспасы. 1941 жылдың ақпанында Қазақ біріккен мемлекеттік баспасы (ҚазОГИз) құрылды [1, 78]. Соғыс уақытының қиындығына қарамастан, майдан мен тылға қажетті баспа әдебиеттерін шығару тоқтатылған жоқ. Мұны біз төменде келтірілген кестеде көре аламыз (1-кестені қараңыз).

1-кесте

Жыл	Кітап көлемі	Таралымы (мың бірлік)	Баспа парак (мың)
1940	762	5775	35 415
1941	726	9372	45 632
1942	671	6327	19 731
1943	305	3264	10 423
1944	238	2148	6680
1945	214	3231	11 736
			[2, 13]

Біздің есептеуіміз бойынша 1945 жылы шығарылған кітаптардың жалпы саны 1940 жылмен салыстырғанда 3,6 есеге, таралымы 1,7 есеге, ал көлемі 3 есеге қысқарды [2, 13]. Деректер "Қазақ КСР-нің 60 жылдағы мөрі" статистикалық материалдары негізінде жасалды [3, 112].

1942 жылдың басында-ақ КСРО ҒА-ның Тарих институтында Ұлы Отан соғысы бойынша арнайы комиссия, ал 1943 жылдан әскери-тарихи сектор жұмысын бастады. 1943 жылы соғыс тарихы бойынша материалдар жинау жөніндегі комиссия Қазақ- 154 станда да

құрылды. Толық емес мәліметтер бойынша, республикада соғыс жылдарында аталған тақырыпқа арналған 150-ге жуық кітап, кітапшалар және журналдық мақалалар жарық көрген [4, 35].

Баспа өнімдерінде ресми құжаттар, кітаптар, брошюралар, әскери, қорғаныс тақырыбына арналған үгіт парақшалары басым болды. Олардың арасында "Қызыл Армияның кітапханалық сериясы", "қару мен қол пулеметтерінің көмегімен жау ұшақтары мен парашюттерін қалай ұру керек", "Қызыл армия мен майдан Жарғысының ережелері" және әскери іс бойынша басқа да нұсқаулықтар бар. Осы жылдары В. И. Ленин, К. Маркс, Ф. Энгельс, бейбітшілік, соғыс, мемлекеттік тәуелсіздікті қорғау туралы 40-тан астам еңбектері қазақ тілінде (жалпы таралымы 440 мың бірліктен астам) көшіріліп, шығарылды. Ғылыми басылымдардан "Қазақ КСР тарихы" (1943 ж.) жарыққа шыққанын атап өту қажет. Бұл еңбек КСРО-да алғаш рет одақтас республика тарихын құру тәжірибесі жинақталған зерттеушілер ұжымымен дайындалды. Бұл жұмыс Қазақстан тарихнамасының маңызды кезеңі болды. Алғаш рет республика тарихын баяндаудан бұрын жүйелендірілген. Монографияны дайындауға соғыс жылдары Алматы қаласына көшірілген көрнекті кеңес тарихшылары қатысты: А. П. Кучкин, А. М. Панкратова, Б. Д. Греков, Н. М. Дружинин және т.б. интернационалдық ұжымның мүшесі жас, талантты қазақ ғалымы Ермұхан Бекмаханов болды.

Ауыл шаруашылығы саласы бойынша наншы, малшы, тракторшы, жүргізуші біліктілігін қалай жылдам меңгеруге болатынын түсіндіретін брошюраларды атап өту қажет. Бұл майданға кеткен ерлерді алмастырған әйелдерге арналған әдебиет болды. Сол жылдары "орысша-қазақша әскери сөздік", "қысқаша орысша-қазақша тілашар", "әскери баспа", "химиялық қарудан жауынгерді қорғау" және басқа да әдебиет жарық көрді. Сонымен қатар, әр түрлі ережелер, жарғылар, жадынамалар, нұсқаулықтар шығарылды. Казогиз баспа өнімдерінен "Письма из фронта", "Стрелковая-гвардейская дивизия им. генерал-майор И. В. Панфилов", "Наш Малик". Осы басылымдарға оқырмандардың сұранысы өте жоғары болды.

Қазақ көркем әдебиеті осы жылдары елеулі туындылармен толықтырылды. Бұл Жамбыл Жабаевтың "Ленинградцы, дети мои" өлеңдері, Мұхтар Әуезовтың "Абай" романы-эпопеясының бірінші кітабы, Ғабит Мүсіреповтің "Қазақ батыры", Ғабиден Мұстафиннің "Шығанақ" романы. Батырлық көріністердің сюжеті бойынша жазылған және соғыстың ерлік сәттерін бейнелейтін материалдар патриоттық сезімге толы болды және ерекше күшке толы болды, халыққа үлкен моральдық-психологиялық әсер етті. Осы кітаптардың авторлары өздерінің жалынды, бейнелі сөздерімен адамдардың жүрегіне жылылық ұялатты.

Мұхамеджан Қаратаев "В семье единой" атты кітабында соғыс жылдарындағы қазақ жазушыларының белсенді шығармашылығы туралы былай дейді: "артиллерия залдары мен қазақ музейлері кезінде үнсіз қалған жоқ. Жамбыл мен Нұрпейіс, Нартай мен Шашубайдың ақындарын, Қасым Аманжолов пен Абдолла Жұмағалиевтің, Асқар Тоқмағанбетов пен Жақан Сыздықовтың, Дихан Әбілев пен Қалихан Бекхожиннің, Қалмақан Әбдіқадыров пен Мәриям Хәкімжанованың, Тайыр Жароков пен Әбділдә Тәжібаевтың, Хамит Ерғалиев пен Сырбай Мәуленовтың, Қапан Сатыбалдин мен Ғали Ормановтың, Жұбан Молдағалиевтің және Мұзафар Әлімбаевтың, Сағынғали Сейітова, ер жүректі журналист, командир Баубек Бұлқышевтың, Ғабит Мүсіреповтың оптимистік, жоғары көркем новеллалары мен очерктері, Сейітжан Омаров пен Мұқан Иманжановтың мазмұнды әңгімелері, Мұхтар Әуезов пен Сәбит Мұқановтың патриоттық пьесалары мен өткір басылымдары. Бұл Отан үшін ұжымдық жазушылық ерлік болды" [5, 172].

Әрине, Ұлы Отан соғысы жылдары республикадағы кітапханалар мен библиографияның дамуына кері әсерін тигізді. Библиографиялық жұмыстардың көлемі айтарлықтай қысқарды. Дегенмен, 1941-1943, 1945 және 1948 жж. Кітап палатасы қазақ және орыс тілдерінде "Великая Отечественная война советского народа": Қазақ ССР басылымдарының библиографиялық көрсеткішін жасап шығарды. Бұл жинаққа 1941 жылдың маусымынан бастап 1942 жылдың наурызына дейін жарияланған кітаптар мен мақалалар енгізілді.

Кеңестік кезеңде жарық көре бастаған бүкілодақтық «Боздақтар» («Книга памяти») басылымының елімізде жоспарланған 97 томынан 66-сы басылып шықты [4, 40]. Бұл кітапта осы әскери жасақтардың құрамында болып, қаза тапқандардың, хабар-ошарсыз кеткендердің жалпы саны берілген. Мұнда соғыстың статистикалық бүкіл көрінісі алғаш рет ашылып, қазақстандық дивизия, бригада, полк және басқа әскер түрлерінің тарихы туралы тарихи анықтамалар ерекше сараланған.

Библиографиялық қызмет, негізінен, партиялық және кеңес органдарына, ғылыми мекемелерге, республиканың табиғи байлықтарын зерттеу және өндіргіш күштерін дамыту саласында еңбек ететін жеке мамандарға қызмет көрсетуге бағытталды. Кітапхана қызметкерлері жауынгерлік техниканы салу, қажетті шикізатты пайдалану және елді қажетті азық-түлікпен қамтамасыз ету бойынша құнды зерттеулер тапты. Тақырыптық кештер, библиографиялық шолулар, кітап көрмелері және басқа да бұқаралық жұмыс түрлері барысында қазақстандықтардың майдандағы және тылда ерліктері туралы шығармалар кеңінен насихатталды. Көптеген кітапханалар өндірістік мекемелермен, госпитальдармен, ұжымдық және кеңес шаруашылықтарымен ынтымақтасып, өлкетану басылымдары мен әдебиеттерді таратады.

Жалпы, тарихшы-ғалымдар Т.Балақаев пен Қ.Алдажұмановтың мәліметтері бойынша Ұлы Отан соғысына қазақстандықтардың қатысуы туралы 1941 жылдан бастап 1979 жылға дейінгі аралықта 25 монография, 11 мақалалар жинағы, құжаттар мен естеліктер, 200-ге жуық ғылыми мақалалар, 20-дан астам естеліктер мен шағын кітапшалар жарық көрген [6, 115].

Ұлы Отан соғысы жылдарында 1941-1945 жж.отандық кітап баспаның аса маңызды мәні ерекше күшпен көрсетілді. Оның ең үздік туындылары совет патриотизмін тәрбиелеуде және халықтың жеңіске деген сенімін, фашистік басқыншыларға қарсы күрес жолында елдің күші мен қуатын жұмылдыруда үлкен рөл атқарды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан (ЦГА РК). Ф. 113. Оп. 6. Д. 11. Пп. 78–80.
2. Рахимжанова С.Р. Из истории книги Казахстана 1945–1960. - Алматы, 1998. С.13.
3. Печать КазССР за 60 лет (1917–1980 гг.). - Алма-Ата, 1983. 112 с.
4. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. - Алматы: Атамұра, 2010. 752 б.
5. Каратаев М.К. В семье единой. -Алма-Ата, 1976. С. 172.
6. Абишев Г. Казахстан в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. -АлмаАта: Казгосиздат, 1958. 361 с.; Балақаев Т. Колхозное крестьянство Казахстана в годы Великой Отечественной войны. Алма-Ата: Казахстан, 1971. 351 с.; Балақаев Т., Алдажұманов Қ. Қазақстан еңбекшілері майдан қызметінде (1941–1945 жж.). -Алматы: Ғылым, 1985. 320 б.